

JÁSDI ISTVÁN

A katona

II. rész

JÁSDI ISTVÁN (1947) Csopak

Az ítélet óta Guszti megbékélt.

A népbírószági tárgyalás volt élete mélypontja. Civil öltönyben ült szemben bírálókkal, hiszen a honvédségből a miniszter, a Széllásira is fölesküdt Vörös tábornok, hogy megfeleljen a kommunistáknak, még '45-ben mint háborús bűnöst kicsapta. Nem érdekelte. Erre csak a kormányzónak volt joga. Egész felnőtt életében katona volt. Most a foglártól kért engedélyt, hogy rágyújthasson. Nevetett, amikor családtagjai furcsállták. Az ő felfogásában mindenki felsőbb parancsoknak volt alárendelve.

A per tárgyalásaira alaposan felkészült. Kezdetben arra számított, hogy komoly tárgyalásra kerül sor. Aztán rájött, hogy kirakatperében előre megszületett az ítélet. A védelem tanúit be sem rendelték. Ez sem befolyásolta a magatartását. Másképp nem tudott viselkedni.

1947 augusztusában született meg Gyarmathy István néppügyész vádirata. (Én ekkoriban születtem. Szülési segély mindenestre nem járt utánam – fasiszta gyerek.) Ránézésre úgy két-három napot fordíthattak a megfogalmazására. Huszonnyolc oldal. Úgyis kész az ítélet.

„1940 nyarán Horthy Miklós, Magyarország akkori kormányzója, miután elhatározta, hogy Magyarországot katonailag is előkészítse a német rablóhadjárat melletti támadó háborúra, mint a célnak minden szempontból legmegfelelőbb személyt [...] Mint a fasiszta politikának eszmei harcosa... ezen eszmék melletti kiállását magyar vérrrel is meg akarta pecsételni...”

„1940-ben nem álltunk háborúban Oroszországgal... Akkor még Németország Oroszország szövetségese volt, hisz Lengyelországot egymás közt békésen osztották meg.” A válasz pontos, de 1947-ben elmondva, nem vallott túlzott politikai érzékre. A Molotov–Ribbentrop-paktum titkos Lengyelország-záradékát még legalább négy évtizedre számúzték a történelemkönyvekből is. Politikailag nem volt korrekt ezzel védekezni.

„1942. május 13. utáni napokban Jány Gusztáv személyesen kereste fel Hitler Adolfot a főhadiszállásán, ahol is a második hadsereg alkalmazására vonatkozóan folytatott tárgyalásokat [...] utasításokat kér hadseregére vonatkozóan s akinek mintegy felajánlja 150 000 emberének életét, hogy ezzel is bizonyosságot tegyen a német fasiszta imperializmus mellett való magyar kiállásról.”

„Én nem kerestem fel Hitlert, hanem a szabályzatok és előírás szerint jelentkezni kellett azoknál a magasabb parancsnokságoknál, melyeknek alárendeltek.”

„Terhelt 1942. augusztus hó 7-én kelt és 25. számmal jelzett tárgyi bizonyíték gyanánt az iratokhoz csatolt hadseregpáncs bizonyítéka szerint elrendelte a Don vonalának minden körülmények között való tartását...”

„Igen, ez minden védelmi intézkedés lényege. [...] Erre parancsom volt nemcsak német vonalon, hanem a HVKF rendelete alapján is.”

Hülye civilek!...

Részlet a 2018 tavaszán megjelenő *Mi maradunk* című regényből.

„1943. január hó 10. napján [itt is téved két napot] indult meg Voronyezs alatt a Vörös Hadsereg, amely négy nap alatt a Don álló magyar frontot [sic!] és döntően megverte a második magyar hadsereget. [Vörös Hadsereg nagybetűvel, második magyar kisbetűvel.] [...] Jány Gusztávnak nem számított a közel százezer főre rúgó veszteség [sic! – ezt a szöveget biztosan a Kommunista Pártnál fogalmazták és helyesítették, halottakban, sebesültekben, foglyokban], minden erőfeszítésében tovább akarta folytatni Magyarországnak a németek melletti háborúját.”

Aztán a hevenyészett vádirat fél évvel korábbra ugrik, amikor a '42. augusztusi hídfőcsaták eseményeit veszi elő: „Terhelt 1942 őszén közelebről meg nem határozható időben [mi ez? micsoda nem határozható meg egy hadseregnél?] a többszörös orosz hídfőállás tűzörségi összpontosítása ellen alakulatával látszattámadást rendelt el, melynek egyedüli célja az volt, hogy a Sztálingrád felé törő német alakulatokról a figyelmet elterelje.”

Ez annyira hülye vád, hogy kezdek gyanakodni, jogi végzettségű ember ezt a baromságot nem hordhatta össze. A vádiratot az MKP székházban szerkeszthette valaki. Illés Bélára, a kommunista írásművészre, a szovjet hadsereg őrnagyára gyanakszom. A néppügyész csak aláírását adta. Persze ha adta, se lehet felmenteni.

„Sztálingrád sok száz kilométerre volt Urivtól, tehát semmilyen befolyással nem lehetett az ottani harcokra, különösen nem, ha a bevetett erők közötti különbség ilyen nagy.”

És még egy erőfeszítés a helyzet érthetővé tételére: „Hasonlíthatom ahhoz, mikor a kert falát a gyermek kalapáccsal ütögeti, és a ház gazdája odafigyelne, miközben a házat tíz markos ember csákányokkal bontaná. Az urivi hídfő felszámolására nem azért volt szükség... Miután nem sikerült, innen indult meg 1943. január 12-én az orosz támadás... A '42-es ellentámadást szeptember 9-én hajtották végre, amikor én sebesülten Budapesten kórházban voltam...”

És még egy pontosítás: „A veszteség nem 15 000, hanem 9000 fő volt, ennek $\frac{3}{4}$ része a 238. német hadosztályra esett.”

„Nem voltam oly vezetői állásban, melyben oly befolyásom lehetett volna, mellyel az 1939-évi háborúnak MO.-ra való kiterjedését és MO.-nak a háborúba való belesodródását elősegíthettem volna.”

„Minden tisztelem a népbíróságé, de hatáskörébe hads. pk.i tevékenység nem tartozhatik.”

„Az 1943. januári harcokról szerkesztett és felterjesztett harcjelentésre a HVKF. oly döntést hozott, hogy e harcok sikertelenségének oka nem vezetési hiba, hanem következménye a túlerő támadásának a rendkívüli januári hidegben. Mulasztás a hads. pságot nem terheli.”

Aztán a sok ostobaságra türelmes válasza: Tarnovszky gépkocsivezető közvetett módon tanú arra, hogy ő adott parancsot partizánok kivégzésére: „Azt mondja, Sövényes alezr. tőlem kért egy tehérgépkocsit partizánok behozatalára. Nem hiszem, hogy volna valaki, aki elhinné, hogy a csepeli békebeli nagyüzem tulajdonosához fordulna valaki egy motorkerékpárért, hogy a Váci útról egy Bosch kürtöt elhozasson.”

Görgényi ezds. Stomm-mal hadifogságba esett, és megdolgozták. A hőmezők hadifogolytáboraiából az egyetlen menekvés az antifasiszta iskola volt. Illés Béla is elismeréssel szól róla.

„Ismeretlen tizedes kivégzésére parancsot adtam 1943. január közepén... Ebben az időben, január 14. után a III. hdt. már nem állt parancsnokságom alatt, már a német 2. hds. parancsnoksága alá került.”

„Polgári lakosok eltiltása az országutakról. Valótlan. Hallomáson alapuló vallomása Illés Béla író úrnak.”

„Aki beosztását elhagyta, vesztébe rohant, mert csak két utat tudtunk hótalanítva járhatóvá tenni, és ezek mentén létesíthettünk felvételező állomásokat, ahol ételmezt osztottak.”

Dr. Verő Ubul tanár vallomása: „24-én sapka nélkül bundában botorkáló részeg, magas rangú tiszt [aki Jány lenne] artikulátlan hangon ordította, becsmérelte a visszamenő tisztet és a legénységet verte.” Erre már kicsit indignálódottan válaszolt: „Bundám, lovaglóbótom nem volt. Hatvannégy éves vagyok, de ezalatt összesen nem ittam annyi szeszt, hogy attól egy ember részeg lenne. Január 24-én az utóvéddel Ilinkáról Budijenybe, majd utána Novij Oszkolba mentem, tehát nem is lehettem Belgorod és Szumi közt.”

Voltak vádpontok, amelyekre a következő negyven esztendő adott választ: „A szovjet ismétlődő állítása, hogy nem törekszik más országok beolvasztására. A terhelt 1943 májusában a pápai újságban megjelent nyilatkozatában uszít a Szovjetunió ellen, azzal, hogy »csak akkor élhet szabadon a magyar, ha útját állja a Kárpátokat döngető ellenségnek.«” ’47-ben még nem lehetett tudni, milyen tragikus módon igazolja Jányt a következő, majd’ öt évtizedes szovjet megszállás.

Igaz, nem kellett ahhoz német szövetségben harcolni, hogy Churchill és Sztálin jaltai számológéculáján egy ország a szovjet befolyási övezetbe kerüljön – akármit is jelentsen a 60%-os befolyás. Így került egy sorsra a sokáig szövetségeseitől cserbenhagyva Hitler ellen harcoló és a legnagyobb áldozatokat hozó Lengyelország, az időben kiugrott Románia, Hitler legkorábbi katonai szövetségese, aztán a Hitler engedélyével megalapított Szlovákia, az utolsó csatlós, a Nyugat által többszörösen elárult Csehország, Németország keleti fele és a minden oldalról megcsonkított Magyarország. Valamiért Nyugat-Németország és Ausztria, Hitler szülőhazája és az Anschluss lelkes támogatója kapott külön sorsot. Talán Haydn, Mozart, a Bécsi Kongresszus és Beethoven miatt. Mert el tudták hitetni a világgal, hogy Hitler német, és Beethoven osztrák volt. És megjelenik kifejtett formában a következő évtizedek minden politikai perének döntő vádpontja: a szovjetellenesség bűne.

Jány az „Indokok” között szereplő pontra tárgyilagosan válaszolt: „Nem vagyok sváb szülők gyermeke. Apai ágon nyugat-magyarországi őslakóktól származom, kik itt éltek és nem voltak bevándoroltak. Anyai ágon magyar vagyok.”

Ami az őslakókat illeti, ma már, a Google és az Internet korában, nem nehéz ezt az állítását ellenőrizni. Dr. Otto Hautzinger burgenlandi (várvidéki) orvos, Willibald Hautzinger a Fertő-tó mellett dolgozó borosgazda. Utóbbi hús hektáron termeli az elegáns fehéréket és a bársonyos Merlot-t. Ennek azért utána kell még nézennem!

És a vég.

„Az utolsó szó jogán előadni kívánom: Sok szó esett arról, és ennek hangja hadifogságomba is eljutott, hogy a 2. magyar hadsereg katonái orosz területen raboltak, romboltak és embertelenül bántak a lakossággal és a hadifoglyokkal. Ezt a vádat a leghatározottabban visszautasítom. Időm legnagyobb részét köztük töltöttem és tudom, hogy harcoló alakulathoz tartozó honvéd nem rabolt és nem rombolt. Ezt még az sem tehetné, aki rabolni, rombolni akart volna, mert nem volt mit.”

Jány ezekért a mondatokért állt bíróság elé. Katonái becsületének tartozott ezzel. Annak a becsületnek, amelybe – úgy érezte – ő maga jóvátehetően módon taposott bele több mint négy éve.

Mai tudásunk szerint a Második Hadsereg védősávjában alig volt partizánvékenység. A magyar katonák zöme paraszt volt, akik segítettek, amíg lehetett, a megnyomorított ukrán parasztoknak. Beálltak aratni a Vörös Hadsereg-

gel távozott férfiak helyébe – a termésre nekik is szükségük volt. Amikor meg visszavonulóban voltak és menekültek voltak, a parasztok sok helyen segítettek a honvédeket. Ez persze a népbíróságon nem lehetett érv.

A Voronyezsi Állami Levéltárból 2012-ben előkerült iratok alátámasztják azt a vélekedést, hogy alig volt valami partizánvékenység a Don mentén. Az illetékes pártbizottságok utasítására hatszáz partizánegységet kellett megalakítani – ténylegesen azonban csak néhány tucat jött létre. Ezek 80-90%-a is felszívódott inkább, mintsem összeütközésbe kerüljön a területen harcoló német, magyar és olasz alakulatokkal.

Apám kevés háborús fényképe is a helyi lakosokkal való barátkozást dokumentálja. A fényképeken szereplő oroszok nagy része fiatal nő. Bárisnyák. Pontosabban panyenkák. Aki tehetett, magához édesgetett egyet. Fiatal férfiak voltak – összezárva egy évre is. Erőszakoskodásról nem nagyon található dokumentumok. Pedig amint elhagyták a hadak a Don-kanyart, a pártbizottságok dokumentálni akarták a magyarok által elkövetett bűnöket.

Ma már nyilvánvaló, hogy a nagy perek zömmel szovjet átnevelőtáborokból érkező tanúinak vallomásait arra kellett felhasználni, hogy a még élő kollektív emlékezetet elfedjék egy párhuzamos, a valóságban sohasem létezett szovjet hősmítoszzal. A szovjetek ebben persze nem állnak egyedül. Legalábbis részben – ugyanúgy új történelmet teremtettek maguknak a nem eléggé dicső valóság helyén a franciák, az amerikaiak, a csehek és mindenki, aki tehetett. Megtették volna akár Göbbelsék is. Persze ők nem voltak abban a helyzetben.

A polgári lakosságot és a hős partizánokat terrorizáló magyar hadsereg mítoszáat táplálják mind a mai napig. Jó lenne persze feltárni a magyarok (németek, oroszok, csehek, jugoszlávok, franciák, britek) kegyetlenkedéseit, dokumentáltan – ahogyan történészekhez illik. (Magyaroknak a magyarok bűneit, németeknek a németekét és így tovább.) Mert biztosan voltak ilyenek. kétszázezer hadra kelt fiatal férfi – kiszolgáltatott nők és családok a megszállt területeken. Volt köztük mindenféle ember. Szeretem azt hinni, hogy úgy volt, ahogyan Jány is gondolta – nagy többségben voltak a jók. Azért, hogy pontosabban lássuk, hogy szüleink, nagybátyáink valóban mit követtek el, nekünk, magyaroknak kell tovább kutatnunk. Már a szovjet és kollaboráns magyar politika pressziója nélkül – az igazságot akarva. Az a tény, hogy a jugoszlávok, az oroszok, a franciák, a britek és az amerikaiak azóta sem tárják fel önnön bűneiket, nem adhat felmentést. A megbánás és a bocsánatkérés miatt kell tisztán látnunk!

A per kronológiájában tehát van valami bizarr elem – az Oroszországgal összemosott Ukrajnában mozgott a 2. magyar hadsereg. Csakhogy nem is ekkorra, hanem a háború kezdetére tehető az ukrán holodomor a maga hatnyolc milliós polgári áldozatával. A magyar bevonuláskor a helyi lakosság tekintélyes része, legalábbis eleinte, felszabadítónak tekintette a magyar megszállókat! Az ukránok zöme a lengyeleket, zsidókat és a vörösöket gyűlölte – őket tartották felelősnek a holodomor szörnyűségeiért. A zsidók a helyi parasztok évtizedekkel korábban elkövetett pogromjait sem bocsájtották meg. Aktualizálható kontrasztként: a Vörös Hadsereg a Jány-per időpontjához képest csak másfél éve rabolta, gyilkolta, erőszakolta végig Magyarországot.

•

A Zeneakadémián zajló ítélethirdetésen ott volt a családom is. Anyám mesélte később, hogy felhördült a tömeg, amikor Guszti bácsi kijelentette: nem kér kegyelmet. Mert azzal elismerné bűnösségét.

Mami akkor úgy gondolta, hogy ez a felhördülés a bátorság előtti megbecsülés jele lehet. De sajnos sokkal valószínűbb, hogy a jórészt toborzott hallgatóság inkább megrökönyödött efféle megátalkodottság láttán. Hogy a „hóhér” nem könyörög négykézláb csúszva kegyelemért – elrontva a szórakozásukat.

Az ítélethirdetés után egy középkorú férfi odament családomhoz: „Zsidó vagyok, kérem. Ez az ember ártatlan.” Maminak élete végéig fontos volt ennek az embernek a véleménye.

Ez az ítélet még a Jány melletti elfogultsággal végképp nem vádolható történészek szerint is alpári megcsúfolása az igazságszolgáltatásnak. A politikai megrendelés ugyanis soha nem volt kérdéses. A népbíróság három nem kommunista tagja – a többség – mindezt átérezve és mérlegelve, Jányt, a hadseregparancsnokot kegyelemre javasolta a köztársaság elnökének, Tildy református lelkésznek. Neki azonban ekkor már Rákosi parancsolt. Elutasította az ügyvéd által benyújtott kérelmet.

Pálos bíró évekkel később a kommunistává lett Major-Maróthy Ákos egykori hadbírónak, Major Tamás testvérének arról számolt be, hogy jogi pályájának mélypontjaként élte meg, amiért neki kellett kihirdetnie a többségi szavazással meghozott döntést. Amellyel ő nem értett egyet. Major hadbíró viszont, aki a fronton Jány parancsnoksága mellett szolgált, kommunista színész testvérének köszönhetően, '45 után a népbíróságoknál építette civil karrierjét. Pedig Jányról neki is jó emlékei voltak: „Bátor parancsnok, aki az orosz áttörés után is az utóvédnél tartózkodott, és folyton a frontvonalak fölött repkedett.”

Jány Gusztávot persze, ha akkor kegyelmet kap, egy-két évvel később, a totális diktatúra első éveiben kivégezték volna. Vagy csak eltűnt volna valamelyik titkos orosz fogolytáborban.

A legjobbat kapta a kivégzőosztaggal. A legjobbat és a legméltóbbat.

•

Zoltán pontosan érkezett.

Kezet fogtak, a tábornok a pokróccal borított lócára, a lelkész a székre ült. Tulajdonképpen már mindent megbeszéltek a családról, a tennivalókról. Gusztánnak vagyona nem volt, anyagi javairól nem rendelkezett. Múzeum utcai lakását a háború végén kifosztották, lebombázták. Egyéb javait, amit amúgy sem nagyon gyűjtögetett, elkobozta az ítélet. Néhány személyes tárgyat adott még át Zoltánnak: egy ezüst cigarettatárcát, karóráját.

Már a töltőtollra sem volt szüksége. A megírt leveleket is rábízta. Még egyszer megkérte a papot, hogy „ha oly idők jönnek”, Anci hamvait hozassák haza és temessék mellé. A börtön parancsnokának írt levélben utolsó kívánságként azt kérte, Bibliáját tegyék a koporsójába. Zoltán felolvasott neki az Új Testamentumból. Pál apostol levele a Filippibeliekhez: „Akinek az élete Krisztus, annak a halál megváltás...”

Imádkoztak. Lejárt a látogatásra engedélyezett fél óra. Megölelték egymást, egymás szemébe nézve kezet fogtak. A lelkész – ahogyan később visszaemlékezett – sem félelmet, sem bizonytalanságot nem látott Jány Gusztáv szemeiben.

A börtönőr, aki néhány nap múlva a személyes tárgyakat átadta Jány öccsének, Sándornak, arról számolt be, hogy a tábornok úr nyugodtan átaludta az utolsó éjszakát. Pedig nem aludt.

Fejében éjszakánként négy éve szakadatlanul a '43. január 12-ét követő napok dörögtek. Még mindig azok a hetek foglalkoztatták. 41 972 fő véres veszteség, huszonhatezer fő hadifogoly az oroszok szerint. Utóbbiak jó része

soha nem kerül haza. Megfagytak, lelőtték őket, tífuszban, vérhasban haltak meg. Fiatal férfiak. Ugyanennyi fenntartó nélkül maradt család.

És még a 28 044 sebesült, aki hazakerült, és egy részük örökké rokkantként tengetheti az életét. Persze, az oroszok végül is nem kerítették be a hadsereget, mint Sztálingrádnál von Paulust. A veszteségeik akkorák voltak, mint a front délebbi szakaszán a velük megfutott olaszoké, és kisebbek, mint a két román doni hadseregé. Ők időben kiléptek ebből a háborúból. Még mindig úgy gondolta, hogy a véráldozatot a visszacsatolt területek 3 és fél millió magyarjáért hozták. Azóta az is kiderült, hogy hiába.

A híressé vált január 24-i hadparancs: „A 2. magyar hds. elvesztette becsületét... [...] Innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással nem engedek el senkit... a rendet és a vasfegyelmet a legkeményebb kézzel...” – bár törölhetette volna ezeket a mondatokat az életéből. Csak ezeket. Szombathelyi, akivel évtizedek óta rivalizált, azt terjesztette a doni összeomlás utáni pánik okaként, hogy „a Jány mindig túl jó ember akar lenni”. Ez bizony bántotta. Igen, édesanyja mindig azt ismételte neki: maradj jó ember! Kovács ezredes, a vezérkari főnöke meg azt sulykolta tisztársaiba az összeomlás napjaiban: „hóhéznak kell lennie, aki vezetni akar!”. Kovács félt a németek megvetésétől. Persze, akik nem látták hozzá hasonlóan a saját szemükkel. „Ha látátok volna, amit én láttam, nem beszélnétek így!” – szölte le az utóvédtől való visszatérése után a Főparancsnokságon a menekülőket becsmélő tisztársaikat. Elemzők szerint nem jó, ha a hadsereg parancsnoka ilyen közlelől látja a szenvedést.

Hóból kinyúló, égbe markoló kezek, álltában megfagyott ló, darab kötőfék az álla alatt – mint egy szobor. Ágyú sarkantyúján a tüzérrrel, a mellvédnek támaszkodó hadnagy az irányzékot állítja – beledermelve az örökkévalóságba. Lovak csontig lebontott véres váza. Elhányt fegyverek az úton, az út mellett. Az országút havába a tankok lánctalpával belesimított emberi sziluettek. Menekülők elnyúló kilométereken a hótól félig-meddig megtisztított utakon, a rövidebb utakat keresők a mezőkön. Vánszorgó, rongyokba bugyolált emberek az orosz oldaltűzben, az orosz repülők gépágyúja előtt. Közömbösen a parancsokra – közömbösen a halálra. A lábukkal gondolkodnak. Az meg viszi őket nyugat felé.

Tisztek, hivatásosok és tartalékosok eltűntek a tömegben. Ha egyik-másikat megszólították, zokogott: „Nem volt elég páncélelhárító fegyver, lőszer. A páncélöklől nem ütötte át a T-34-esek páncélzatát! A pergőtűz, a Sztálingorgonák sívító sorozatai, a mínusz negyven fok. A bakák nem engedelmesskedtek sem parancsnak, sem fenyegetésnek.” Menekültek azok is, akiket kivetettek az állásokból, meg azok is, akik csak halálra rémültek. Pánik. Irány haza! Az asszony ölébe. A síró kisgyerekekhez. A meleg szobába vagy legalább – ha mást nem is – hazai földbe. Innen el! Rengeteg a fegyvertelen katonára. Akik eldobálták puskáikat, és akik a felváltással jöttek – fegyvertelenül.

A hadikórházak véres, gennyszagú sebesültjei. Csonkoltak, bűzös fagyottak, üszkösödő sebekkel, arc nélkül, véres pólyákba bugyolálva. Nyögve és kiabálva vagy csöndben a halálra várva. Elfásult, véres orvosok, kimerült szanitécek. Zsúfoltság és bűz.

A gondolatait másfelé terelte: Volt az ő parancsnokságának néhány napja, amelyről a legközvetlenebb beosztottjai sem sokat tudtak. Január 17-én éjjel 2-kor, amikor a Parancsnokságon majdnem mindenki aludt (a németek későbbi értékelése szerint a legfelsőbb parancsokkal szembeszállva, a parancsról csak reggeli ébredésük után értesült beosztottai szerint, túl későn, mert ők már este tízkor javasolták) elrendelte a leginkább szorult helyzetben lévő 7. hadtest visszavonását. Vezérkari főnökével kijelölték a visszavonuláshoz feltétlenül megtartandó utakat és városokat. Miután a napok óta négyfelé

szakított, rádió-összeköttetéseitől is megfosztott hadsereg végképp irányíthatatlanná vált a parancsnokságról, az ottani teendőket, a menekülők gyülekeztetését, újrászervezését a vezérkari főnökre bízta. És Gólya típusú, a terepen történő leszállásra is alkalmas kis gépével a visszavonulási útvonal egyik csomópontjához, Bugyonnijba repült.

A bekerítésben is kitartó Osztrogozsszkból és az ilovszkojei repülőtérről a Bugyonnij–Ilinka közötti nyolc kilométer széles völgy és a benne vezető műút maradt ekkorra az egyetlen, a parancsnokság által kijelölt menekülési út a majdnem bekerített hadsereg maradványai számára. Ezt az utat tudták a hótól takarítani, és itt tudtak ételmezési pontokat felállítani. Itt látta a leszállás után a Cramer hadtest gyalogos hadosztályával kitörő magyar repülődandár katonáit. Sanyi unokaöccsét. Ezt az utat nyitva kellett tartani a bekerítésből ezután kitörő hadtestek több tízezer katonája számára. Visszaküldte a futárgépet. A pilótára még rábízott egy magánüzenetet az öccse számára: „Sanyi él” – csak ennyi.

(Megint egy pont, ahol a nagy történelemnek ezt a ritkán említett részletét megerősíti a Csukás alezredes által vezetett repülődandár története és a család emlékezete, Magda naplója.)

A következő négy nap jó részét a térség parancsnokságát ellátó Heszlényi altábornagy harcálláspontján és az Első Páncélos Hadosztály parancsnoki harckocsijában tölti. Itt volt még tennivalója. A Don melletti állásaikat csak az utolsó napokban feladó katonáknak tartozott ezzel. Azoknak, akik a visszavonuláshoz nélkülözhetetlen, majd mégis bekerített Osztrogozsszkot és az onnét Novij Oszkolba vezető majd száz kilométeres utat tartották és onnan kitörtek. A szovjet ez alatt a négy nap alatt többször el akarta reteszelni a kijáratot. A magyar páncélos hadosztály és Cramer páncélosai mindig visszaverték a kísérleteket. Dübörgött, rázott a harckocsi. A lövések zaját alig tompította a fülvédő. Nem hatvanas tábornokoknak szánták a kényelmét. Mégis kellett a jelenléte, hogy a harcolók ne adják föl, és a velük harcoló német harckocsi-alakulat együttműködése ne szakadjon meg, amikor az utolsó német alakulat is kitört a katlanból. Kellott a személyes példa! Ha a főparancsnok nem félt, nem félhettek a honvédek sem. Ott volt, ahol lennie kellett. Úgy viselkedett hatvanévesen is, ahogyan már az első háború galíciai és román frontjain a veszprémi 32-esekkel és a Székely Hadosztállyal megszokta. Személyesen kellett érzékelnie a helyzetet.

És csak 24-én, az utóvéd csapatokkal, az épen maradt hat páncélos egyikeben tért vissza a főparancsnokságra. A gyávaság és a pánik jelenségei mellett találkozott az első vonalban a hősiesség csodás példáival is. Az elesettek fegyvereivel harcoló muszosokkal. A helyüket az utolsó pillanatig el nem hagyó tűzérési figyelőkkel. Olyanokkal, akik a többiekért nem féltek az életüket kockáztatni, feláldozni. Aki a hadseregből még élt, akár fegyverrel harcolva, akár fegyvereit elhánnyva, páni menekülésben, a hősök áldozatai révén legnagyobb részben kitörhetett a katlanból. Ha nincs pánik, többen menekülhettek volna meg. Előfordult, hogy szakasznyi szovjet futamított meg ezeket.

Visszaemlékező beosztottai, akik semmit sem tudtak ezekről a napokról, úgy képzelték, Jány a halált kereste ott, ahonnan mindenki elmenekült. Nem félt a haláltól, de amíg csak feladata volt, nem is kereshette. Lajtós vezérkari százados visszaemlékezéseiben csodálkozva emlékezett a visszatért parancsnok derűjére. A főparancsnokságon a vezérkari főnök depressziójában osztoztak többé-kevésbé mindannyian.

Novij Oszkolba visszatérte után kivonták a hadsereget az első vonalból. A Főparancsnokságon nem értették a harcból visszatért parancsnok derűjét. Gyorsan le akarták hűteni. A beosztottai az elmúlt négy napban irányítást nem végeztek, nem voltak abban a helyzetben. Gyülekeztették a „csürhét”. Akik

nem engedelmeskedtek a parancsnak, elszórták a fegyvereiket, nem is akartak újra hadrendbe állni. A jól fűtött parancsnoksági épületből nem lehetett megérteni az embereket, akik jöttek a Don partjáról a pergőtűzből, a Sztálin-orgonák véres tűzijátékából, a néha szabadban, mínusz negyven fokban töltött havas éjszakából, az ellenséges tankok elsöprő tüzéből, az éhezésből, a halálból. Szégyellték magukat a velük lévő német összekötő törzs tisztjei előtt. „Ungarische Trosse, Schweinehund, Scheissungarn.” Lehurrogta a főparancsnokság tisztjeit: „Nem beszélhetek így, ha láttátok volna, amit én láttam!”

A főparancsnokságról nem látszottak a hősiesség példái sem, amelyek Jányt az elmúlt napokban éltették. A hadparancs az ő lelkiállapotukat tükrözte, ami rá is átragadt órák alatt. A hadparancsot írhatta volna bárki, Kovács vezérőrnagy is, aki éppen idegösszeomlást kapott. A gondolatok a hóhérmunkáról, a németek előtti megszegyenülésről, a történelem előtti felelősségről Kovács korábban hangoztatott gondolatai. Az elvesztett becsületről szóló bevezetőt Jány írta. A parancsot ő írta. Nem keresett miatta más felelősöket. Az ő parancsa.

Schulek Béla evangélikus tábori lelkész 24-én este járt a parancsnokságon. Elolvashatta az asztalon fekvő parancsot. Bizalmas viszonyban voltak, már a Ludovikán is együtt szolgáltak: Ez így nem mehet ki, fordult Jányhoz. Sajnos, már kiment – mondta lemondóan.

A hadparancs éppen azért született, mert Jány visszatérése után a parancsnokságon ezt sugallták. Mert szerepe véget ért, és bukottnak, tehetetlennek érezte magát. A második hadsereget cserbenhagyta a kormányzó, a honvéd vezérkar főnöke, a szövetséges parancsnokok. A kritikus napokban a hadsereg összeomlott vezérkari főnöke azt ismételte: „mi leszünk a német vereség bűnbakjai!” Mert megszűntek a vezetés lehetőségei. Eszköztelelenül. Ki a harcmezőre, oda, ahol még tehet az embereiért!

Szombathelyi, aki kiküldte a fegyvertelen váltást. A katonák közé.

Csatay Lajos, aki sebesülése időszakában néhány hétig a legkevésbé sikeres és legvéresebb hídfőcsaták idején helyettesítette, parancsaiban ugyanilyen kemény szavakat használt. Végül is a katonai szabályzat szavai. Leginkább ezek miatt a mondatok miatt akart meghalni. Csatay a német megszállás alatt a feleségével együtt öngyilkos lett. Igen, nagy ez a teher egy embernek.

Szombathelyi mint a vezérkar főnöke hosszan elemzi, milyen tökéletes felszereléssel bocsátották útra a Második Hadsereget. Csak az emberi gyávaságot ostorozza.

Jány az utolsó lehetőségeket is kihasználta, amikor a visszavonulási parancsot a honvéd vezérkar főnökéből és személyesen a kormányzóból akarta 16-án kierőszakolni. „Kitartani az utolsó emberig!” Hiúság motiválta a hadparancsot? A frontot soha nem látott tábornokok, tisztok ezt terjesztették. Meg hogy Jány kiváló harcos, de nem jó hadász. Mégsem találtak jobbat, hogy leváltásuk nyolc hónap frontszolgálat és sebesülés után. Mert Jány elég kemény tud maradni a németekkel szemben. „Nem gázosul nekik.” De a kormányzóval szemben? Reá esküdött. Tábornoktársai szerint Horthynak nem volt jobb parancsnoka. „Becsületes, szerény.” „Az utolsó lovag.” „Hibája talán, hogy túl engedelmes.”

Katonailag kevesebb volt a kétsége.

Egy hadsereg önállóan nem válhat ki egy szövetségesekből felálló frontonálból. Északon von Weichs német második, délen Italo Gariboldi olasz nyolcadik hadserege. Gariboldi – biztosan nem egészen véletlenül – vele pontosan egy időpontban adott visszavonulási parancsot a magyarokkal szomszédos Alpini hadosztálynak. Von Weichs második német hadseregének visszavonulását az alárendeltségébe került magyar harmadik hadtest fedezte. Az, amelyet parancsnoka, a kétségbeesett Stomm gróf korábban szelnek

eresztett. Voronyezs, a folyón valamivel fölöttük a túlparton, még német kézen. Délebbre a sztálingrádi csata még nem dőlt el. Igaz, miután az oroszok átgázoltak a hatodik román hadseregen, a bekerített németek helyzete egyre reménytelenebb. Ha egyedülként kiválnak az arcvonalból, azonnal megszűnnek az utánpótlási vonalak, az ellátás, az oldalak védelme.

Megadás az oroszok előtt? Von Paulus háromszázötvenezer sztálingrádi hatodik hadseregéből talán soha senki nem kerül haza! A hatodik német hadsereggel vállvetve harcolt ötvenezer átállt szovjet – zömmel ukrán – harcos sorsáról voltak elképzelései. Ismerte Orsós professzor jelentését az oroszok katyni mészárlásáról. Láta a szovjethatalom évtizedei alatt végletekig megnyomorodott ukrán falvakat. A foglyul esett magyar honvédek meggyalázott, henteskampóra felakasztott holttesteit. Nem lehetett illúziója az ellenségről.

Tudta, hogy a hadseregarancsból melyik mondatok kavarták a legtöbb indulatot: „Az utolsó napok alatt látottak azt mutatták, hogy a zsidó munkás századok zárkóztak és rendben meneteltek, míg az úgy nevezett csapatlegénység szétszóródott, állati színvonalra süllyedt csürhe benyomását keltette.” Arról is kapott jelentéseket, hogy MUSZ-os alakulatok az orosz halottak fegyvereivel harcoltak. A tényeket nála jobban senki nem ismerte. A tényekkel nehéz vitatkozni. Az igaz, hogy személyes tapasztalatok, személyes élmények alapján ítélte. Senki nem látott annyit ebből a háborúból, mint ő. A tisztikar vérig sértődött. Nem elsősorban a fronton lévők. Inkább az otthon dekkolók. A minisztérium és a vezérkar németbarát aktatologatói. Belőle a '42-'43-as esztendő kiölte a németek csodálatát. Német barátai egyébként sem voltak hadiakadémiai osztálytársán, az első háborús rokkant Meyer ezredesen kívül. Ő is osztrák volt.

A szövetségesek! Cramer tábornok páncélosai, amelyeket hiába rendelt az urivi betörés elhárításához. Von Weichs csak Hitler „Aushalten bis zum letzten Mann”-ját ismételte. Későn jött csak rá, hogy a második német hadsereg előbb megkezdte a visszavonulást, mint ahogyan a hozzájuk beosztott magyar harmadik hadtest számára engedélyezték. Nem érkeztek meg az ígért német páncélelhárító fegyverek. A teherautón visszavonuló német csapatok átgázoltak a vánszorgó magyarokon. „Schweinehund, Schweinungarn!” A felkapaszzkodók ujjait a puska tusával verték szét. A fűtött szállásokról kiűzték a magyarokat. A munkaszolgálatosok közé lőttek.

Korábban arról kapott jelentést, hogy a front mögött a Waffen SS tömeges emberirtásokat rendez. Egész városok, községek zsidó lakosait, partizángyanús elemeit irtották ki. „Höher das Kind!” Hogy egy lőszerral oldják meg anyját és gyermekét. Parancsban rendelte el a fegyverhasználatot a szövetségesek ellen, ha a hadsereg állományába tartozókat, munkaszolgálatosait fenyegették. Übermensch.

Személy szerint nem volt fogékony a fajelméletre. Amikor a németek vaskeresztre javasolták az önkéntes MUSZ-os aknaszedő rajparancsnokot, dr. Fuchs Jenőt, a kétszeres egyéni olimpiai bajnok kardvívót, vezérkari főnöke méltatlankodva tiltakozott nála: „de ez egy zsidó!” „Csak hősokeket ismerek” – és hazaküldte az egész érintett rajt, az olimpiai bajnok pedig kiutazhatott Berlinbe, hogy átvegye a vaskeresztet. Szegény dr. Fuchsnak '45-ben aztán a vaskereszt miatt volt is elég baja.

A második hadseregben szolgált MUSZ-osokról a háború után nem dr. Fuchs példája és nem is az elesett honvédek fegyvereivel a szovjetekre támadók esetei maradtak emlékként. Nem is Jány hadparancsának rájuk vonatkozó mondatai. Nem is a munkaszolgálatosokkal szembeni német atrocitások megtorlására vonatkozó parancsa. Ezek láthatóan ugyanúgy zavarták a kommunistákat, mint korábban a hungaristákat. Hamar elfelejtődött, hogy

a január 12-i áttörésig kevesebb MUSZ-os áldozata volt a hadseregnek, mint sorállományú vagy tiszt. Az áttörés előtt és alatt is gyakori volt a keret részéről a munkaszolgálatosokkal szembeni embertelenség. Nem ezt fájlalták leginkább a zsidó visszaemlékezők. Hanem azt, hogy a hazájuk nem engedte, hogy fegyverrel harcoljanak érte.

A szovjet áttörés után megugrottak a zsidó veszteségek is. A honvédekénél is rosszabb ellátás, rosszabb öltözet, rosszabb egészségügyi helyzet. A menekülés és a pánik önzése. A legrosszabb ösztönök. A tifusz, ami leginkább a leggyengébbeket sújtotta, több áldozatot szedett, mint az oroszok. A visszaemlékező MUSZ-osok közül sokan voltak, akik szovjet hadifogságba menekültek, és ott, ha a hideget, a támadó hadseregeknél ekkoriban csaknem általános, sommás kivégzéseket és a kevesek, akik az ott is dühöngő flekk-tífuszt megúszták, a túlélést biztosító politikai átnevelő táborokba kerültek.

A munkaszolgálatos Örkény István írja, hogy ha fegyverrel harcolhat Magyarországért, bizonyonnan megkapja a hadikeresztet, a fogságba esés előtt egy elesett magyar tiszt zubbonyába bújt, mert a MUSZ-osok között is az a hír járta, hogy a szovjetek szeretnek rövid úton megszabadulni a zsidó foglyoktól. Még mielőtt egy zsidó származású tiszt vagy politikai komisszár tehetne értük valamit. Hányan lehettek MUSZ-osok a szovjetek hadifogolytáborába átjutott huszonhatezer magyar katona közül? A zsidó visszaemlékezők szerint közülük, aki tehetett, ekkorra inkább a hadifogságot választotta. Mekkora részük került haza, és közülük is mennyien pusztultak el Borban, Brennbergbányán, és hányan vállaltak vezető szerepet a horthyzmussal leszámolni akaró kommunista pártban és erőszakos szerveiben?

Hogy mindez ellentmond Jány értékelésének? Hogy a szovjetek ellen fegyvert ragadó zsidók mégis inkább hazafele indultak volna? Hányat talált közülük otthon a '44 márciusában Auschwitzba induló vagon? És akik '45-ben érkeztek haza vidéki otthonaikba, már biztosan nem találták benne közben elhurcolt családjukat. Hányféle zsidó magatartás, túlélési stratégia létezett? Működni csak kevés működött. (Ezt végiggondolva viszont csak Jány írhatta a hadparancsot – Kovács sohasem állította volna példaképül a MUSZ-os századokat. Első hadította a proletárdiktatúra ellen a Ludovikán szervezett felkelés volt, gyűlölte a zsidókat.) A parancs ötvözte a visszaérkezésekor a vezérkari főnökétől kapott jelentés gondolatait saját tapasztalataival. A parancsot néhány héttel később visszavonta. Őt örökre az első parancs alapján fogják megítélni.

A Donnál '42 decemberéig arányaiban kétszer több tiszt esett el, mint légénységi állományú honvéd, háromszor több, mint munkaszolgálatos. Főleg hivatásos. Szegények, sokukat tanította a Ludovikán. Aztán a januári orosz támadásban nem válogatott a halál... Mit tehetett volna másképp? Mit tehetett volna jobban? Meggyőződése volt, hogy a pánik nélkül jóval többen lehettek volna a túlélők. Ha nem futnak meg egyes egységek a visszavonulás során tizedakkora szovjet alakulatok előtt. Mivel előzhette volna meg a kitört pánikot, a fegyverek elhányását? Ha egyszer a katona nem rendelkezett a páncél-elhárító fegyverrel, amikor tömegesen jelentek meg az ellenséges tankok. Ha a hidegben odafagyott a keze az adott körülmények között haszontalanná vált fegyverhez!

A hadseregpáncs első mondatát – „A második hadsereg elvesztette a becsületét” – megbánta már. Nem a tiltakozók miatt. Azok miatt, akik már nem tudtak tiltakozni. Azok miatt, akik nem hallhatták a hetekkel későbbi másikat. A többi, a sokkoló szavak talán mégis kellett. A szavakon nem ment túl.

Sztálin százezerszám végeztetett ki katonákat '41-ben gyávaságért. Komisszárijai nem a csapatok előtt jártak, mint a magyar tiszték, hanem hátulról

lőtték agyon a megfutókat. A második vonallal tüzet nyitattak a megfutó első vonalra. Politikai komisszárok. A parancs tizedeléssel, felkoncolással fenyegetett. A kommün alatt Lukács György megtette. A kis Löwinger, Jány osztálytársa az Evangélikus Főgimnáziumból. Az eszme bizonyosságával. Tizedeltette gyávaságért, majd másnap vonatra ült, és Bécsig menekült.

Mégis ezek miatt a mondatok miatt várta a halált.

A háború és a népbírósi perek utáni időszakban az az álláspont uralkodott, hogy a hazafias megoldás a németekkel való szembefordulás lett volna. Legalábbis a szovjeteknek való megadás. Von Paulus példája. Aki még évtizedekig lehetett az NDK dísz-Wehrmacht-tábornoka. Hogy ilyen is volt! Paulus hatodik hadseregének abból a részéből, amelyik letette a fegyvert a szovjet előtt, mutatóba is alig térhetett haza katona. A szovjet hadifogságba került huszonhatezer magyarból talán néhány ezren.

Még eszébe jutott a koppenhágai evangélikus filozófus, akinek a könyvét az amerikai fogság hónapjaiban forgatta. Élete, bizonytalanságai nem érintették meg. Ő az utolsó évekig bizonyosságban töltötte az életét. Az ő szavai kongtak a fejében: „Teljes szenvedéllyel egy saját, személyes igazság mellé állni. Amelyért élni és meghalni tudunk.” *„Dieser einzelner Mensch zu sein; allein vor Gott, allein in dieser ungeheueren Anstrengung und mit dieser ungeheueren Verantwortung.”*

Hajnal felé azért elaludt egy rövid időre.

Anciról álmodott. A magas, fiatal lányról, akit magával hozott brassói fogóságából. Fiatal feleségéről, akivel Debrecenben töltötték legszebb éveiket. Arról, hogy kézen fogva andalognak a Nagyerdőn. A tökéletes bizalomról, amiben éltek. Aztán a kétségbeeséséről, amikor orvostól orvosig jártak, mert nem sikerült teherbe esnie. A sírásokról a soha meg nem született gyermek miatt. A belenyugvás éveiről. Szép életük volt.

•

Magától, pontosan ébredt, és úgy készülődött a kivégzés reggelén, mintha mindennapi szolgálata következne. A siralomház lépcsőjénél örök és újságírók, fotóriporterek hada várta.

A kommunista Képes Újság másnapi címlapja „Kivégezték a doni hóhért” címmel jelent meg. A cím alatti egész oldalas képen a lefokozott tábornok komoly arccal lép le az utolsó lépcsőfokról. Körülötte az örök egyike-másika a könnyeit törülgeti. A siralomház udvarán már csak a kivégzőosztag, a hivatalos személyek és a hivatalból iderendelt kőbányai evangélikus lelkész volt jelen. Ő arról számolt be, hogy az elítélt utolsó kívánsága az volt, hogy a szemét ne kössék be. „Látni akarom azt, aki jön.” A kérés teljesítését a szabályzatra hivatkozva megtagadták. Az öttagú kivégzőosztag tőle néhány lépésre állt.

Az orvosi jelentés szerint két lövés érte. Azonnal meghalt.

Börtönben használt holmiját kiadták a családnak. Sándornak a börtönőr suttogva vallotta be, hogy nagyon tisztelték a kegyelmes urat. A köztársasági elnök különös kegyelemként engedélyezte, hogy a holttestet a család az Új Köztemetőben egy névtelen sírban temesse el.

Napóleon Grande Armée-jának négyszázötvenezer emberéből harmincezren tértek haza Oroszországból. Napóleon az orosz télben hagyva seregének maradékait, szánon tért haza Párizsba. Előtte volt még Waterloo, Elba és Szent Ilona szigete.

Italo Gariboldi, a Donnál megsemmisült olasz hadsereg parancsnoka 1970-ben, kilencvenévesen, köztisztületnek örvendőve halt meg Olaszországban. Fia NATO-tábornok volt. A Sztálingrádnál megsemmisült 3. és 4. román hadsereg parancsnokai ágyban, párnák között haltak meg.

Von Weichs a jugoszláv polgárháborúban, majd a Donnál is bevetett német hadsereg parancsnoka a múltjával állítólag példásan elszámolva az NSZK-ban békében hunyt el az ötvenes években.

A Donnál egymással harcolt szovjet és magyar–német–olasz–román seregek küzdelme zárójeles történet maradt a világháború történetében.

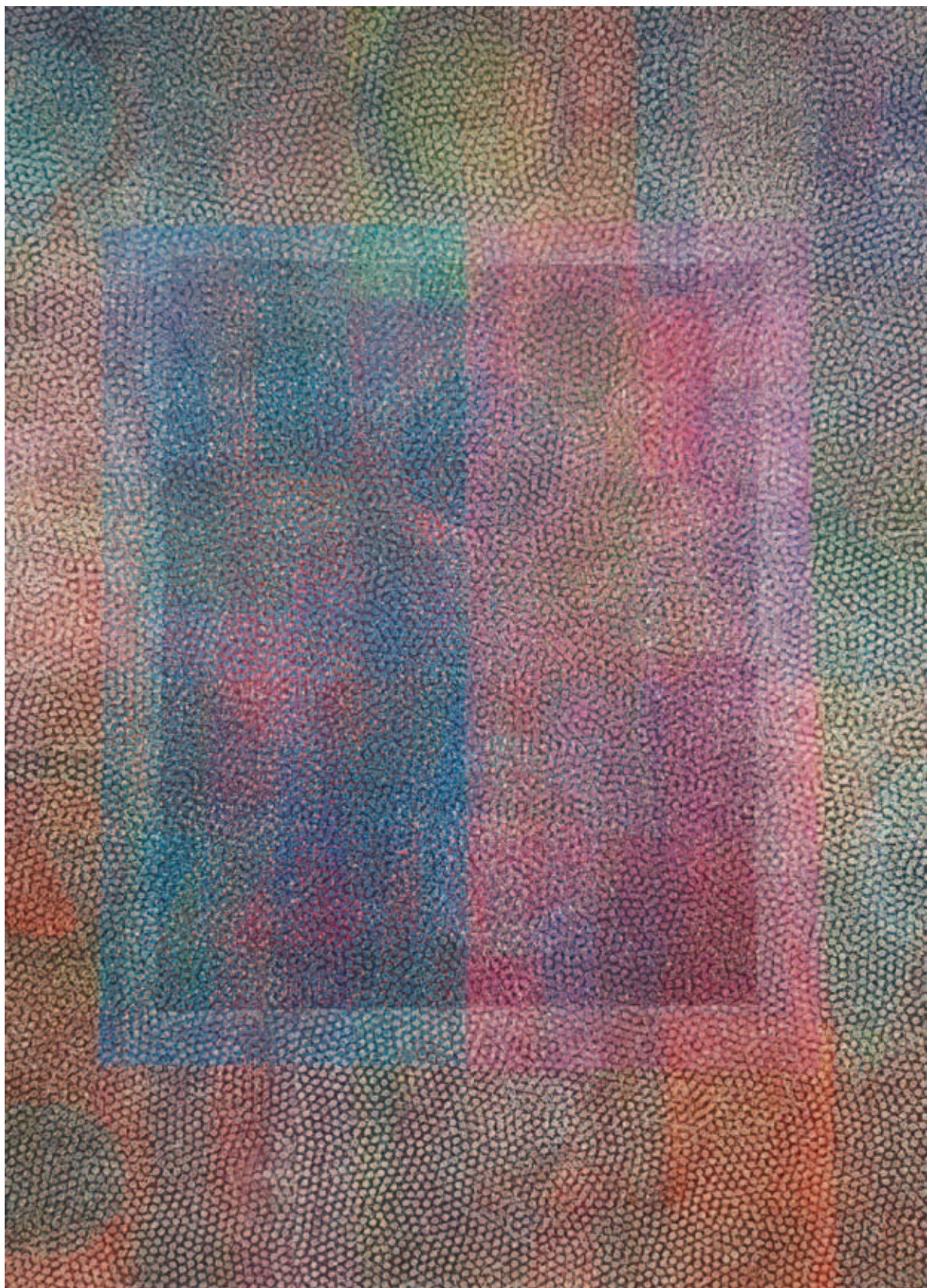
A nagyjából hasonló szélességű fronton, az Ardenneknben indított '44. decemberi német offenzíva néhány napra a magyar honvédek megpróbáltatásaihoz hasonlóval állította szembe a sokkal jobban felszerelt, összemérhetetlenül nagyobb tartalékokkal rendelkező amerikaiakat. Néhány napos tapasztalatot szerezhettek arról, amin régen túl voltak a franciák, a lengyelek, a szovjet csapatok és természetesen a magyarok, románok és olaszok is, mit jelent a havas (bár a donihoz nem mérhető hidegben) az anyagi fölényben lévő ellenség támadása. Néhány nap alatt a második hadseregéhez mérhető veszteségeket szenvedtek. Erről aztán lehetett amerikai hőskölteményeket filmezni.

•

Gusztai bácsival csak fényképről ismerjük egymást. Az enyémet – az újszülöttkorit – bevitték hozzá a siralomházba. Lássa, hogy a család megmarad. Az övét megzöldült öreg diaképek jelentették. Később filmeket is láttam róla. Érkezés a Keleti pályaudvarra. Kállay miniszterelnök fogadja. Katonás, pattogó jelentés a kor mára neveltségessé vált (vagy tett?) frázisaival a Vörös Rémről és hazánk megszentelt földjéről. Nehezebb esett beszélni, ha nem katonák előtt állt. Ami meg a Vörös rémet illeti, neki már személyes élményei voltak róla két világháborúból. Pár év múlva személyes élménye volt sokmillió magyarnak és más közép-európainak is. Még később mások is hasonló terminológiát használtak; Ronald Reagan amerikai elnök például: „a gonosz birodalma”. Gusztai bácsi ugyanilyen esetben, nehézkesen beszélt a filmszalagon a Vörös Kereszt elnökéhez is, amikor protokoll-látogatáson köszönte meg a szervezet támogatását. Ezek után örök meglepetés marad számomra személyes leveleinek természetes gyöngédsége és csiszolt stílusa.

ÉZSIÁS ISTVÁN, *Esprit geometria* installáció, 2016

TELLÉR MÁRIA, ABLAK I., 2017